

SZEPES ERIKA

Weöres Sándor személyessége és a próteuszi lény

A mai, magát posztmodernnek mondó teória egyik kedvelt fogalma a költő személytelensége, ami a jeles tudósok szerint annyit jelent, hogy a szerzőnek nincsen köze az általa létrehozott műhöz, mert a mű önmagát hozza létre a nyelvből – más megfogalmazás szerint minden művet a nyelv hoz létre -, a létrejött műalkotásnak jelentése nincsen, hiszen nincsen szerzője, aki jelentést adott volna neki, a jelentést minden olvasó magának hozza létre az olvasási folyamat – a varázsszóként használt *receptió* – során. A művek csak a nyelvvel és egymással vannak kapcsolatban – újabb varázsszó: *intertextuálisak* egymással -, s ha nem képviselik a személyiséget, nem személyesek, akkor még erősebb elvárás felénk, hogy ne merjenek megszólalni egy közösség (nép, haza stb.) érdekében sem. Ennek a személytelen költőnek első magyar képviselőjét találják meg a Nagy Elmélet hirdetői Weöres Sándorban, aki valóban szeretett szerepekbe, maszkokba bújni, de csak azért, hogy személyiségének valamely aspektusát még jellegzetesebben artikulálhassa. Egész költészetének talán legszebb szerelmesverse *A paprikajancsi szerenádj*a, mert a kistermetű, nőies hangú költő mélyen át tudta élni a nem-macsó férfi kínjait. De megírta a paprikajancsi ellenpárját is, a macsó férfit – őt vágyakozásból – a *Grancorn lovag*-ban, megkísérelte átélni a női lélekben és testben létezését a *Psyché*-ben, a még csak kamaszodó gyermek első erotikus élményeit a *Fairy Spring*-ben, és végül világban bújdosó, énjét kereső alteregóját az önéletrajzként megírt *Bolond Istók*-ban. Mindezekben a szerepversekben az élet különféle területein megélhető élményeket rögzítette, és minden „személytelennek” mondott arcképben fellelhetők a költő saját vonásai, az emberlét teljessége átélésének vágya. De nemcsak az emberlét teljességét akarta megélni, hanem az egész világ minden létezőjével együtt tudott érezni. Amiként azt a *De profundis* gyönyörű vallomásában írja:

Kóbor macska szívja csibe vérét:

ennek halálkínját, annak éhét

egyben szenvedem.

Sziklát zúznak, föld húsába törnek:

*nem fáj az a kőnek sem a földnek,
de fáj énnekem.
Hogyha bármit ölnek, engem ölnek,
minden kínja, keserve a földnek
rám-csap éhesen...*

A hatalmas formátumú, erős önérzetű költő az emberléten túli magasságokkal is megmérkőzik, ezzel újabb tápot adva a személytelenség, a világnézeti transzcendencia bélyegének. *Pedig* éppen ellenkezőleg: az *istenes versek* a személyiségnek egy új, különös szféráját, egy sajátos intimitást teremtenek meg, amely egyenesen viszi a költőt a személyiség teljes feltárása felé. Ebből – és a saját maga által emblematikus figuraként megteremtett *Proteus*-szonettből - származtatják híres „próteuszi” személytelenségét. *Pedig* az önérzetnek azt a megnyilvánulását, amely a *Nyomor* (későbbi címe: *Ijedtség*) című versből emelkedik ki, éppen hogy nagyonis személyesnek kell tekintenünk. A költői öntudat Horatius és Ovidius óta ismert magabiztossága az, ami Isten fölé emeli Weörest, a teremtő művészt:

*Költő voltam, szálltam isteni magasban,
magyar szó előttem oda nem hatolt még.*

*Most szavam botorkál; mert nappal zaklatnak,
s nincs lámpa, gyertya, hogy éjjel verselnék.*

*Amit én a mezőn elvégezni bírok,
tízszer jobban elvégzi akármelyik béres,
de amit a papírmezőn elmulasztok,
az Isten sem viszi nélkülem véghez.*

[Kiem. Sz. E.]

Ez a költő – személyes. Minden ellentétpárjában benne van – azaz, mindenből van benne valami, birtokolja a világ minden jelenségét – személyes öntudattal. Ez az öntudat a teremtés birodalmában növekszik isteni méretűvé. Alábbi verse összegzése az ellentétpárok dialektikájának, saját személyisége aspektusainak és végül ön-apoteózisának:

Minden nagyság – kicsinység is. Mert van mégnagyobb, vagy ha nincs, lehet.

De most elképzelek egy fehér elefántot, – áll képzeletem belső terében és nézegetem: mekkora? Most az asztalra vetítem: mint porcelán-

szobrocska figyel,

most ablakon át a hegyre vetítem: a világot beborítja.

Állandó mérete nincs: – nála se kisebb, se nagyobb nincs –

tehetem mogyoróhéjba vagy a mennybolt teknőjébe: mindegy.

Ily méretnélküli legyen munkám. Se kevesebb, se több,

mint amennyi kinyújtózás egy zsugorodás nélkül erőmből telik,

se pompás, se szegényes: a mérettelen Istennek teremtésével közös

ütemű.

(Nagyság)

A költői mű mint teremtés egyenértékű az isteni teremtéssel. A teremtésben a költő azonos Istennel – a halandóságban különbözik tőle. Az embert talán megnyugtathatja a teljességben való feloldódás, a személyiségvesztés – hiszen ezt bizonygatják róla évtizedek óta! –, de a költőt nem. Élete végén született versei arról árulkodnak, hogy benne is megvolt – s talán a halál felé közeledve még erősödött – a „nyomot hagyni” nagyonis személyes, emberi igénye.

Halála előtt nem sokkal nevezte meg önmagát, *kettős Én*-jének egyik felét „Isten-arcnak. A földön porladó test nyomaira sok ellenség fenekedik: a pusztító-bomlasztó természet (szél), emberi erők (csaták, ellenfelek, vetélytársak), anyagok (sár). Ellenükben a *kettős Én*-ben rejlő Istenhez fohászodik a költő (*Az elsüllyedt jelek*):

A szél eltörli lépteim nyomát.

A sár eltörli lépteim nyomát.

Itt csata volt

és minden fuldokolt,

más nyom eltörli lépteim nyomát.

Te isten-arc,

kell-e még több kudarc,

a lehetetlen táján mit akarsz?

Őrizni lépteim nyomát.

A másik életszíntrén, ahol megnyilatkozásait követhetjük, a társadalomban létező ember, akit talán még nyomósabban sújtottak a közömbösség, a személytelenség, az alakoskodás anatómiáival, mint a természetit. Hogy a rejtőzködő-alakváltó lényre ki mondta ki először a „próteuszi” jelzőt, ma már feltárhatatlan. Feltételezhető, hogy a metaforát maga Weöres sugallta szonettjével, a *Proteus*-szal, s ezután vált irodalomtudományi közhellyé „az ő híres, személytelen próteuszisága” (a mű az *Átváltozások* szonettsorozat darabjaként született és jelent meg). A *Proteus*-ról könyvtárnyi elemzés született; mindenki boldogan játszott az elemek tobzódásával, az ellentétek halmozásával, ideológiák születtek és dőltek meg. Lássuk a szonettet, amelyben a Proteusként magát ábrázoló költő megjelenik a természetben és a társadalomban egyaránt.

A szonettet Weöres a műfaj (mert a szonett nemcsak versforma, hanem műfaj is) sajátosságainak tökéletes birtokában komponálta: a két quartinában – a négysoros szakaszokban – mutatkozik meg a természet a maga elemeivel, erőivel, ellentéteivel, a második quartina utolsó sorában jelenik meg az ember mint természeti lény: „sár ura”. A kifejezés a bibliai teremtésmotívumot is evokálja. A két tercina – a háromsoros szakaszok – a szonett mélyszerkezetének megfelelően ellentétje az első kettőnek: ez az emberi világ, a társadalom világa. „Bírák és bankosok” ítéleteinek színhelye. Az ember itt teljesen kiszolgáltatott, a legkülönbélebb béklyók kötözik. Az utolsó két sor – ismét a mélyszerkezetet követve – megpróbál „közvetíteni” a két ellentétes rész között: megbékélés nem jön létre, csak a mindent lebíró és az embert fölmagasztaló dac.

A parton Proteus alakoskodik:

*most majdnem isten, most a lehetetlen,
most számtalan hús gyönggyé szerteröppen,
most sziklává mered, most újra híg.*

*Víz és föld határ-láncára bukik,
de menny s mélység közt lakik: ő a tenger,
keblén sarat ringat, s e szerelemben
sár urává, emberré változik.*

Bírák és bankosok areopágja

*megméri, sorsa tűhegyen forog,
vagy visszadobják habzó szabad árba*

*vagy uszonyán ember-gúzs csikorog;
de minden sejtje tengert párolog:
száraz porvert tanyán nem élt hiába.*

Az utolsó sor gondolati párhuzama *Az elsüllyedt jelek* végakarátának: „Őrizni lépteim nyomát.” A társadalom részeként élő költő ugyanolyan igényekkel lép fel a világmindenséggel szemben, mint a természet örök erőivel viaskodó, bár érzékelhető, hogy kínjai, alávetettsége a társadalomban fájóbb. Társadalmi önarcképének megrajzolása közben világosan érthetővé teszi, mitől vált személyisége olyanná, amilyenként ő látja magát – és nem olyanná, amilyenné „újraolvasni, a régit elfeledve újraalkotni” – önmagától megfosztani akarják.